

Könyvismertetés.

Az evangélium és a szocializmus.

Ez a címe a M. T. I. T. Házi Kincstár c. vallás-erkölcsi építő könyvsorozatában megjelent XI. kötetnek. Thomas Franknak, a híres genfi tanárnak és egyik legnépszerűbb igehirdetőnek szép munkáját fordította le dr. Kovács T. István theol. m. tanár. Jó szolgálatot teljesített ezzel. E mindenki által megérthető és élvezhető munka nagy problémákat tárgyal. A társadalmi kérdés és az evangélium; a tulajdonjog, a munka, a haza, társadalmi különbségek, a nő és az evangélium, igazság és szeretet, a szolgálat, a mértéktelenség és a társadalom, a nyomor, az emberi szerénység értéke, az Isten országa a könyv 12 fejezetének címe. Mind! olyan kérdések, amelyek a modern társadalmi életben forgó lelkipásztort és keresztyént a legközelebről érdeklik. Hiszen ezek légkörében élünk és mozgunk mindnyájan, ezek a nagy szociál-ethikai kérdések röpködnek körülöttünk. A szerző mindezeket a Jézus Krisztusban megjelent evangélium világánál veszi vizsgálat alá és annak alapjára helyezkedve keres és talál feleletet e kérdések egyedül lehetséges megoldására. „Egyedül a keresztyénség tudott az emberek elé fényes, egyfelől szociális, másfelől egyéni hivatást tüzni. Egyedül a keresztyénség tudja ezt a hivatást ép oly isteni, mint emberi életben teljesen hitelesen elénk tárni. Egy szóval egyedül a keresztyénség tudta lehozni az ábrándok világából a földi valóságba az ajánlott és elképzelhető legdicsőségesebb eszmét.“ Ime ezekben a sorokban — amelyeknek fordítása azonban nem éppen szerencsés — van kifejezve a könyvnek egész tartalma és tendenciája. A szerző nagy erővel, élénk ecsetvonásokkal állítja elénk a „társadalmi kérdést“, a modern társadalmi élet nagy sebeit, visszasságait; bemutatja a szociális élet igazságtalan berendezéseit és az ezek folytán előálló szenvedéseket, elégtelenséget és forrongásokat. Szól a szerző mindezen tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban azokról a törekvésekről, amelyek a társadalmi bajok gyógyítását célozzák s nem mulasztja el reámutatni azon felfogás helytelenségére, amelyeket

hirdet, mintha e betegségek gyógyításánál éppen a leghatalmasabb és kipróbáltabb orvos: az evangélium mellőzhető lenne. Nagy ékesszólással demonstrálja, hogy a szociális problémák megoldása nem lehetséges másként, mint úgy, ha az egyéni és társadalmi életben az evangéliumban kijelentett, a Jézus Krisztus életében megvalósult elveket fogadjuk el kánonok gyanánt. A könyv minden sora hirdeti: fogadjátok be az evangéliumot, az *igazságnak* és *szeretetnek* parancsolatait és ime mindenek megadatnak néktek; kimutatja, hogy a tulajdon, a földi javak áldáshozók lennének, a munkát mindenki tisztességnek tartaná, a hazát jobban szeretnék, a társadalmi osztályok között a válaszfalak leomlanának, a nőt jobban megbecsülnék, minden hű szolgálatot egyenlő értékűnek tekintenének, a mértéktelenség és nyomor kevesebb lenne, az emberi lélek végtelen becsét jobban felismernék, szóval Isten országa megvalósulna már itt e földön, ha az emberek Jézus Krisztust fogadnák el Uruk és Királyuk gyanánt. Sokszor szól megrázó és győző erővel a „szabadgondolkodókhoz“ és reá mutat arra a nagy tényre, hogy a valódi szabadságot az élvezzi, aki a kereszt lábainál meghalt az önzésnek és megtanult igazán szeretni. Evangéliumi hévvel hirdeti a nagy igazságot, hogy a társadalmi nagy reformnak az *egyén* megtérésén kell kezdődnie. Szembe száll azzal a felfogással, amely a keresztyénség csődjét hirdeti, vagyis azt, mintha a keresztyénségben nem volna elég erő, a társadalmi visszasságok szülte nyomorúságok gyökeres megszüntetésére. Mondja, hogy ha még mindig sok és nagy igazságtalanságok vannak keresztyén országokban is, ez azért van, mert az emberek még az ilyenekben sem eléggé keresztyének. Evangéliumi, keresztyén lélek nélkül nincs szociális lélek a szerző szerint; az evangélium mértéke alá állítva látjuk meg a társadalom kiáltó nyomorúságait és az evangélium ad nemcsak jó szándékot, hanem eszközöket is kezünkbe a sebek gyógyítására.

Nem valami körmönfont teoriákkal áll tehát olvasói elé a szerző, nincs is könyvében tulajdonképpen semmi *új*, olyan, amiről még nem hallottunk volna, de ott látjuk e könyvében az evangéliumi eszmék és elvek ügyesen és meggyőző erővel sorakoztatott falanxát, régi és új előtételek megdöntésére. Letéve a könyvet a kezünkéből, mérlegelve és mintegy átélve a benne levő nagy igazságokat, úgy érezzük, hogy lelkesültség és remény költözik szívünkbe és tisztábban látjuk, hogy nekünk ev. keresztyéneknek szociális munkánk legfőképpen abban áll, hogy készítsük az Úrnak útját és egyengessük az ösvényeket az Ő szentjének, a Jézusnak, aki egyedül képes *egyenessé* tenni egyenetlenségeket és visszasságokat. A *régi* evangéliummal kell reávilágítani az *új* társadalmi viszonyokra, amelyek az emberi igazságtalanság, önzés, kapzsiság, szeretetlenség jegyében születtek, prófétai erővel és következetességgel kell hangsúlyozni az igazság és szeretet követel-

ményeit a beteg társadalmi helyzeteket szülő elvek és törvényekkel szemben: címe az ev. egyház Szociális Szolgálatának Központja. Hangzik felénk újabb időben a felhívás: tanítsátok a főiskolákon a szociológiát, nemzetgazdaságtant és más kapcsolatos tudományokat. Ez nagyon megszívlelendő dolog. El kell látni a mi lelkipásztorainkat a modern kor követelményeinek megfelelő fegyverekkel, de én őszintén megvallom, mindettől jó eredményt csak úgy várok, ha mi lelkipásztorok, igehirdetők, professzorok nemcsak szociális tudással, érzékkel bírunk, hanem ha igazi ev. keresztyén szociális lélek is lakozik bennünk, ami nem egyéb, mint a Krisztus lelke, annak indulata, aki azért jött, hogy megtartsa azt, ami elveszett vala. S meggyőződéssel mondom, hogy e könyv inspiráló, nagy segítő hatással leend minden ker. munkásra nézve, aki ezt figyelemmel és szeretettel elolvassa. Egy értékes útmutató ez arra nézve, hogy az isteni igazság, bölcsesség és szeretet mélységeiben kiapadhatlan források állanak rendelkezésünkre a jobb jövő, „a holnapi igazságok“ befogadásának előkészítésére.

B. Pap István.

Tschackert G. Die Entstehung der luth. und der ref. Kirchenlehre samt ihren innerprotest. Gegensätzen. Göttingen (Vandenhoeck und Ruprecht) 1910. 645 lap. Ára kötve 18:50 márka.

Egykori nagyérdemű halle-wittenbergi egyet. professorom, jelenleg göttingai theol. tanár jelen testes művében a XVIII. század végén Planck-hoz hasonlóan a protestáns tanfejlődést akarja föltüntetni. Főcélja az volt, hogy a jelen reformációtörténeti kutatás alapján kimutassa a reformátorok gondolatvilágát s annak a kath. és ref. egyházi tanban való kialakulását, úgy azonban, hogy egy Ranke, Brieger, Küstlin és Kawerau külső reformációtörténeti műveinek bőséges felhasználásával méltassa a relativ szükségességgel föllépett belső prot. tanellentéteket is. Hisz találóan mondja az érdekes szerző előszavában, hogy az őskeresztyénség és az egyházi tanfejlődés története foglalkoztatja a jelenben leginkább a prot. egyházi és tudományos theol. köröket.

Egy igen tartalmas bevezetésben ismerteti Stange, Loofs és Ritschl O. közismert dogmatörténeti tan- és kézikönyvei alapján az egyházi tanfejlődés processusát a dogmák szervezetében. A dogma az egyetemes vagy pártikuláris egyház közhitének általános érvényre emelkedett tanfogalmi meghatározása, amely közhitnek tárgya a keresztyénség, mint a Krisztusban való megváltás történeti ténye, s az ezáltal a hívőkben eszközölt új vallásos-erkölcsi élet. Mint az egyes ember önismeret, úgy az egyház nem lehet dogma nélkül, mint amelybe a maga vallási tartalmát tudományos formákba foglalja össze. Maradandó értéke annak evang. vallási tartalmában van, míg annak alakja a tudományos tanfejlődés törvényeinek van alávetve. Önmagában véve nem tantekintélyű

érvénnyel bíró hittörvény, amiért is a dogmára való jogi kötelezettség evangéliumellenes valami, a vallási tartalmához való morális kötelezettség azonban jogosult és szükséges az igehirdetőknél. A dogma továbbá az evangéliumnak egységes tanszerű kifejlődése, amelynek részei azonban külön keletkeztek az egyes korszakokban. Onnan a dogmának változó és időszerű jellege.

A dogmaképződés folyamata a következő volt: A niceai és chalcedoni zsinaton keletkezett a christológiai dogma. t. i. a Krisztus isteni lényegéről és történeti megjelenéséről szóló tan. Később a kelet a kultusz terére sodortatott, míg a nyugat Augustinus által más gondolkörbe tereltetett. A középkori egyházat Augustinus örökségével szemben a hierarchismus, a szerzetesi műkegyesség s a traditionalismus szelleme hatotta át. E pontokon lépett föl a reformáció, mint a nyugati catholicismus megjavítása a bibliai, hívő személyes és közösségi keresztyénség szempontjából.

A protestantismus dogmatörténete Luther alapvető ev. egyházi alap gondolataitól a jelenkori dogmatikusoknak az egyházi tant újjáalakító törekvéséig terjed. Hármass főtádjuma 1. az ev. egyházi alap gondolatok keletkezése és kifejlesztése a form. Concordiaéig s a westminsteri hitvallásig (a reformáció kora); 2. ez alap gondolatok iskolaszerű feldolgozása a kath. és a ref. orthodoxiában (XVII. s XVIII. század); s 3. az egyházi tant újjáalakításának kísérletei Schleiermacher óta (XIX-ik század). A dogmatörténet gondosan elkülönítendő a theológia és dogmatikai tanrendszerek történetétől. A dogmatörténet azt adja elő, hogy mi ment át az egyház dogmatikai tudatába az egyes rendszerekből, p. o. az ókorban egy Origenes, Athanasius és Augustinus, vagy a legújabb korban egy Schleiermacher, Hofmann, Ritschl és mások tanfelfogásából. A kiindulópont Luther theológiájának kifejlődése a középkori catholicismussal s a spiritualismussal szemben. Mellék-hajtása a zwinglianizmus s a calvinismus. Erre következnek a tanviták s a reformátori alap gondolatoknak tekintély elvi szentesítése az egyházi rendezetekben s a corpora doctrinaekben. Főforrását a dogmatörténetnek a reformátorok taniratai mellett a hitvallási iratok s az egyházi rendezetek dogmatikai részei képezik. A protestantismus katechétikai és építő jellegű irodalma Luther prédikációt és kátéit kivéve csak másodsorban jöhetnek tekintetbe.

Tudjuk, hogy Harnack nagyhirű dogmatörténeti tan- és kézikönyveiben a dogmatörténetet csak a catholicizmusra terjesztette ki, amelynek befejezője volt Luther és a reformáció. Ezzel szemben Seeberg és Loofs a protestantizmust is belevonták a dogmatörténet körébe, s nem elégedtek meg a protestáns tanfejlődésnek tisztán csak egyháztörténeti ismertetésével. Méltó társuk Tschackert, kinek életműve már eddig is a reformáció korának s főleg a kath. és prot. tanellentéteknek kutatására irányult. Kiváló gondot for-

ditott Luther theológiájára. Szerzőnk kimutatja, hogy Luther a skolasztikus Okkam útján jutott el Augustinus és Pál apostol bibliai, anthropológiai és soteriológiai álláspontjára. Ezen az alapon építette föl Luther a maga theológiáját úgy a kath. egyház hierarchiai, tradicionális és műkegyességi, mint az újrakeresztelők spiritalista felfogásával szemben. Ily módon jutott el Luther a hit által való megigazulás alapelvére a katholicizmussal s a kijelentés történeti tényére a rajongók tisztán szellemi keresztyénységével szemben. Zwinglinek, a spekulatív humanista reformátornak önállóságát Lutherrel szemben Tschackert erősen hangsúlyozza, kinek reformátori jelentősége istentana, míg Lutheré hitfogalma alapján értendő meg teljesen. Ezzel szemben Kálvinnál vitatja Luthertől való függőségét. Luther és Kálvin tanfogalmainak ismertetésére a lutheri és ref. hitvallásos iratok tanfogalmainak előadása következik, amelyeknek normatív jelentősége az egyházrendezetekben jut kifejezésre. E rendezetek dogmatikai tartalmát elsőnek Tschackert ismerteti. De műve a reformátori tanfogalmak keletkezésének és kifejlődésének ismertetésénél gazdag egyháztörténeti tananyagot is foglal magában. Ezzel természetesen kiszorúl a használatból a prot. tanfogalmak keletkezésének első ismertetője, Planck műve a XVIII. század prot. theol. irodalmából, mely ma már a prot. gondolatvilág ismertetésében nem elégti ki sem a művelt laikust, sem a szakképzett prot. teológust.

Tschackert műve valóságos tárlháza a kath. és ref. tanfejlődés egész anyagának és teljesen megbízható rengeteg irodalmának. A Polemika klasszikus írója e művében is teljesen biztos alapon áll. Egyháztörténeti ismeretének óriási anyaga e művéből is kitünik. Ismeretes, hogy Kurtz nagyobb egyháztörténetének egyik legújabb 2 kötetes kiadását éppen ő dolgozta át. Előadását bizonyos melegség és közvetlenség jellemzi s míg a részletekben az eltérő tanirányoknál is az egyházi tanfejlődés iránti legmelegebb érdeklődés. Igazi „corpus doctrinae“, mely türelmessé teszen még az ellentétek megítélésénél is. Méltó a legújabb német prot. irodalomhoz, az evang. keresztyénység tartalmi gazdagságához, s a szerző ismert írói reputációjához. Behatóbb ismertetését egy közelebbi alkalommal adjuk. Megérdemli, hogy annak részleteibe is elmélyedjünk! Sokat tanulhatunk belőle.

Sz. M.

Dr. Cornelius Krieg, Enzyklopädie der theologischen Wissenschaften nebst Methodenlehre. Zu akademischen Vorlesungen und zum Selbststudium. Zweite, verbesserte Auflage. Freiburg im Breisgau. Herdersche Verlagshandlung. 1910. 331 oldal. Ára 5 márka.

Mikor tübingeni diák-koromban egyszer látogatást tettem a katolikus theologiai fakultáson, mely egy külön konviktusban van elhelyezve s meghallgattam *Schanz* hírneves katolikus apológétának, akkori rector magnificentusnak egy előadását, mely

épen a dogma fogalmáról szolt, bármennyire érdekelt is épen ennek a fogalomnak telivér katolikus fejtegetése, az előadás hallgatása közben valóságos physiologiai nyomás nehezedett keblemre s alig vártam, hogy az órának vége legyen és megint künn legyek a szabad levegőn. Ilyenforma érzés töltött el többször ennek a katolikus theologiai encyklopaediának az olvasása közben is; mert minden tudákossága (ez a szó talán jobban illik rá, mint a „tudományos“ jelző, — miként általában a katolikus theologióra) és kulturális universalismusra törekvése mellett is ez a könyv a leghatározottabb, szigorú katolikus felfogást képviseli a theologiai tudományról. Az egész itt kifejtett theologiai rendszeren — talán még nagyobb mértékben, mint a szerző maga gondolja — a katolikus egyház és dogma fogalma uralkodik. Szerinte a theologia mint positiv theologia általában véve, különbségben a theologia naturalis-tól, amely amazt a lumen naturale által alapozza meg s a melyre a szerző igazi scholastikus szemlemben igen nagy súlyt helyez, az Istenről és az isteni dolgokról a természetfölötti ki nyilatkoztatás alapján szóló tudomány (22. §); de a fejtegetés további folyamában a „positiv“ jelző mihamar *teljesen* azonossá válik az „egyházi“ jelzővel, amennyiben az egyház, és pedig egészen konkrét értelemben a római katolikus egyház az isteni kijelentésnek folytatólagos organuma, az Isten országának tér- és időbeli megjelenése, sőt az egyház úgy jelenik meg, „mint a minden időközön és minden téreken általhaladó és működő Megváltó“ (sic!); s azért a theologióának az a fogalma, melyen az egész rendszer tulajdonképen alapúl, az, hogy „a theologia az egyház hitéről és életéről szóló tudomány.“ Tárnya az adott értelemben az egyház, minden egyes theologiai disciplina az egyház életével foglalkozik, mind-egyik valami módon az egyházzól szóló tan, — akár történeti, akár didaktikai, akár gyakorlati irányban. E szerint a „positiv“ és „egyházi“ jelzők cserefogalmak, a positiv theologióát épúgy egyházinak nevezhetjük s feladataként azt jelölhetjük meg, hogy az egyházzól szóló tant összefüggőleg előadja és meg-alapítsa“ (40. §).

A theologióának ezen igazi katolikus értelmezéséből önként következik, hogy a theologia fölötte áll az összes többi tudományoknak, amelyeknek legmagasabb hivatása, hogy a theologióát szolgálják; a theologia körén kívül ám kövessék saját céljaikat, de a theologia körén belül ettől függenek. „Ami az egyházi tanításokkal ellenkezik, azt mint hamis és téves tanítást el kell vetni“ (43. §).

Ugyanez a merev felfogás érvényesül természetesen a theologiai tudomány szabadságáról és ennek korlátairól szóló 44. §-ban is. Vajjon itt lehet-e még szó az utóbbiak mellett az előbbiről is? — Mig abban a mondatban, amely szerint minden

tudományos kutatásra nézve a *megismert igazság* a kutatás határát is jelzi, még van egy csiraképes gondolatmag, addig a további fejtegetésből kitűnik, hogy az igazság minden körülmények között azonos az egyház tanításával, melytől a theologusnak semmi szín alatt eltérnie nem szabad s azért a theologiai tudomány szabadsága legföljebb abban áll, hogy a theologiai tudós a maga gondolkodását tisztán alaki értelemben gyakorolja a maga tárgyán, amiközben egyénisége is érvényesülhet; de tárgyi, tartalmi tekintetben *feltétlenül* kötve van az egyházilag megállapított igazsághoz.

A szerző határozott egyházi álláspontja az egész tőle kifejtett theologiai tudományszervezetnek olyan határozott biztosságot, szilárdságot és zárt egységet ad, melyet protestáns theologiai encyklopaediákban ritkán találunk. A theologiai tudományok szervezetét egyébként a legtöbb protestáns theologiai encyklopaediához hasonlóan 3, ill. 4 részre osztja: 1. történeti (exegetikai és egyháztörténeti), 2. doctrinális (didaktikai) vagy rendszeres, 3. gyakorlati theologia. Az írásmagyarázati theológiát alkotják: a bibliai bevezetés, az írásmagyarázat és a szűkebb értelemben vett bibliai theologia, mely az isteni kijelentés történetére és a bibliai tan rendszeres ismertetésére („die biblische Theologie als Lehre“) oszlik; a bibliai nyelvtudomány, archaeologia és hermeneutika mint „bibliai segédtudományok“ szerepelnek. Az egyháztörténeti theológiához tartoznak az egyetemes egyháztörténet, továbbá a keresztyén egyházi irodalomtörténet (patrologia és patristika), az egyházi művészet története, az egyházi archaeologia, az egyházi földrajz, statisztika, chronologia és nyelvészet, mint mellék- ill. segédtudományok. A dogmatörténetet és a symbolikát a tárgy azonossága miatt a rendszeres theologia keretében tárgyalja mint „a dogmatika theologiai mellékhajtásait“ (ez is jellemző!). A tulajdonképeni rendszeres theológiát alkotják az apologetika, dogmatika és moráltheologia (az „ethika“ szót katolikus theologusok tudvalevőleg inkább csak a böleseleti erkölestanra alkalmazzák). A gyakorlati theologia rendszerét *Schleiermacher* módjára az egyházzszolgáltatásról és az egyházkormányzatról (egyházjogtan) szóló tanra osztja; az előbbinek összefoglaló címe, amint katolikus theologusoknál lenni szokott: a pastoralis theologia. A pastoralis theologia Krisztus hármashivatalának megfelelően (próféta, főpap, király; az egyház mindezen viszonyulatokban Krisztus művének folytatója és pedig nem éppen evangéliumi értelemben) három főrésze oszlik: pastoralis didaktika (a. a missziói igehirdetésről szóló tan = keryktika, b. katechetika, c. homiletika), liturgika, lelkipásztorkodástan, mely utóbbi a katolikus hierarchiára igen jellemző módon Krisztus királyi hivatalának felel meg.

Úgy a theologiai tanulmányokra vonatkozólag általában, mint az egyes disciplinákra nézve a szerző igen beható és gondos

methodologiai útbaigazításokat ad, az egyes §-okhoz elég bő bibliographiai adatokat csatol, amelyek nagyon kedvező színben tüntetik fel a katolikus theologiai irodalom gazdagságát; különös gondot fordít továbbá mindenütt a történeti mozzanatok összeállítására s általában tagadhatatlan, hogy a mint a szerző maga szép tájékozottsággal rendelkezik nemcsak a (katolikus) theologiai, hanem a klasszikus görög-latin, a történeti, a philosophiai és legalább az apologetikus irányú természettudományi irodalom terén s ezeknek jelentőségét szigorú egyházi álláspontja dacára is sokszor igen találóan emeli ki, úgy a katolikus lelkész „tudományos” képzettsége iránt is igen magas követelményeket támaszt; szintúgy vonzóan s bizonyos melegséggel rajzolja meg a methodologiai fejezetben a lelkész vallásos és erkölcsi eszményképét, nem feledkezve meg a művészetek ápolásának s a finomabb társadalmi műveltségnek követelményeiről sem. Az utóbbinak helyesen emeli ki még a lelkipásztorkodás szempontjából való jelentőségét is. El kell ismernünk továbbá azt is, hogy noha érthető okokból a protestáns theologióra és annak irodalmára kevés vonatkozással van, a protestantizmusra és reformációra vonatkozó nyilatkozatai mentek attól a gyűlölködéstől, amely különben, sajnos, az igazság kárára nemcsak „intra”, hanem „extra muros” is gyakran előforduló bűn. A legsúlyosabb természetű kisikamlás, amelyet ebben az irányban a szerzőnél találtam, az az állítás, hogy „a reformátorok nézete szerint az egyén nem szorul az egyház közvetítésére, *maga váltja meg magát*, (sic! Én húztam alá), azaz az üdvösséget a hit által sajátítja el.” És a mivel ez a könyv a protestáns olvasót legmélyebben elszomoríthatja, az éppen az a tény, hogy még egy olyan egyetemes műveltségű és, mint látszik, meleg szívű katolikus theologusnak, amilyen ennek a könyvnek a szerzője, sincsen halvány sejtelve sem arról, hogy mi a *hit evangéliomi*, reformatori értelemben. Itt van ennek a „keresztyén” theologiaról szóló, elég terjedelmes könyvnek legnagyobb fogyatkozása. A hitről való egész felfogását a katholicizmusnak rideg, intellektualisztikus dogmatismusa jellemzi s azért a leglényegesebb theologiai fogalmak, hit, kinyilatkoztatás, vallás, theologia, megváltás, erény stb. nem szerves módon fejlődnek egymásból, hanem csupa összedási műveletek útján jönnek létre. Ugyanazért a theologiaról és a theol. tudományokról való felfogásából minden külső, szerkezeti egység dacára is, amelyet fentebb kiemeltünk, hiányzik az igazi belső, szerves egység. Ugyanazon okból a legnagyobb tanulság, amelyet mi protestáns theologusok ebből a katolikus theologiai encyklopaediából meríthetünk, lényegileg negatív s igenlő alakban legföljebb azzal a bibliai intéssel fejezhető ki: „*Tartsd meg, a mi nálad vagyon!*” Vajha a protestáns theologia ezt az intést mindig szem előtt tartaná!

Mindamellettt katolikus dogmataikai alapon *Krieg* encyklo-

paediája kétségkívül érdemes, sőt kiváló munka s aki a katolikus theologia iránt érdeklődik, annak összefoglaló áttekintés céljából *Krieg* művét melegen ajánlom. *Pröhle Károly.*

W. Wundt, Logik. Eine Untersuchung der Prinzipien der Erkenntnis und der Methoden wissenschaftlicher Forschung. Dritte umgearbeitete Auflage. Drei Bände. Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart. 1906—1908. XIV. 650 + XV. 652 + XII. 692 oldal. Ára kötve 50/60 márka.

Még *Kant* abban a véleményben volt, hogy a logikának *Aristoteles* óta egy lépést sem volt szabad visszafelé tennie és viszont egy lépést sem tudott előre tenni. Elég azonban egy tekintetet vetnünk a logikának valamely újabbkori terjedelmesebb feldolgozásába, hogy teljes nagyságában álljon előttünk az az óriási haladás, amelyet a logika *Kant* óta tett. Miután a gondolkodás és a lét kategoriáit összekeverő *Hegel*-féle metaphysikus logika virágkora hamarosan lejárt, nemesak a régi formális logika fejlődött tovább a transcendentális-kritikai gondolkodás által kimélyített új alakban, hanem egészen új logikai irányok is fejlődtek ki, amelyek a logika munkakörét tetemesen kiszélesítették. Az u. n. matematikai (algebrai) logikára irányuló kísérleteket figyelmen kívül hagyva, nevezetesen egyfelől a tapasztalati lélektan alapján álló logika (psychologiai v. biologiai v. fejlődéstani logika), másfelől a gondolkodásnak nem csupán formális törvényeire, hanem a megismerésnek legáltalánosabb tartalmi elveire is kiterjeszkedő u. n. ismeretelméleti logika küzdenek az elsőségért a régi alapokon nyugvó formális logikával, úgy azonban, hogy ezen főirányok között különböző közvetítő irányzatok is keletkeztek. Emellett az újabbkori logikában megvan az a törekvés, hogy necsak általánosságban fejtsse ki a gondolkodás illetőleg a megismerés elveit és törvényeit, hanem kiterjessze figyelmét az egyes tudományokra is és logikai alapon felülbíralja és megállapítsa azokat az elveket és módszereket, amelyekkel az egyes tudományok a maguk körében dolgoznak.

Wundt hatalmas műve a logika terén szintén közvetítő irányt képvisel, amennyiben nemesak a formális logikának igyekszik igazságot szolgáltatni, hanem figyelembe veszi a logikai gondolkodásnak lélektani összefüggéseit is, de csak azért, hogy úgy a lélektani alapon, mint a pusztán formális szempontokon felülemelkedve a logikát határozottan ismeretelméleti irányban fejtsse tovább. Ami azonban *Wundt* művét legbecesebbé teszi, az az, hogy az alapvető rész kifejtése után a 2. és a 3. kötetben rendszeresen feldolgozza az összes, úgy az „exakt“, mint a szellemi tudományok módszereit. És valóban, ennek az óriási feladatnak a megoldására a jelenkor tudósai és gondolkodói között alig volt más valaki annyira hivatott, mint éppen *Wundt*, aki a

mathematikai és természettudományi tanulmányok köréből kiindulva és a szellemi tudományok terére lépve a tudomány különféle köreiben a szorgalomnak és a gondolkozásnak ilyen mértékben ritkán párosuló erejével mint önálló munkás és kutató dolgozott és rengeteg munkát végzett. Előttünk levő nagy munkájáról ezen a helyen nem is azért emlékezünk meg, hogy róla részletes ismertetést adjunk, hanem inkább csak azért, hogy felhívjuk reá a figyelmet mint olyan műre, amelyből a tudományoknak akármely körében foglalatосkodó szellemi munkás igen sokat tanulhat már akkor is, ha csupán a saját tudományszakjának módszerére vonatkozó logikai fejtegetéseket dolgozza át; de akiben a philosophiai érdeklődés nagyobb, az alig tagadhatja meg magától, hogy a saját külön tudományszakjának a körén túl is ne tekintsen körül, először a rokon-, azután a többi tudományok mezején, hogy ily módon tudományos látóköre táguljon és az összehasonlítás révén a saját szakjában folytatott munkálkodása is öntudatosabbá váljék. De noha *Wundt* logikájának részletesebb ismertetésébe nem bocsátkozunk, már azzal is némi szolgálatot vélünk tehetni olvasóinknak, ha *Wundt* ezen hatalmas munkájának legalább a tervezetét közöljük, amelyből kitűnik, hogyan osztályozza *Wundt* a tudományokat; végül pedig nem mulaszthatjuk el, hogy a theologiai tudomány szempontjából egy megjegyzést ne tegyünk *Wundt* logikájához.

I. kötet: *Általános logika és ismeretelmélet.*

I. *A gondolkodás fejlődése.*

1. A logikus gondolkodás és a képzetek összefüggése.
2. A logikai normák fejlődése.

II. *A gondolkodás formái.*

1. A fogalmak.
2. Az itéletek.
3. A következtetések.

III. *Az ismeret fejlődése.*

1. A megismerés eredete.
2. Az egyetemes tapasztalati fogalmak.
3. A mathematikai alapfogalmak.
4. Az állag fogalma.

IV. *A megismerés elvei.*

1. Az elvont gondolkodás elvei.
2. A tapasztalati megismerés elvei.

II. kötet: *Az exakt tudományok logikája.*

I. *Általános módszertan.*

1. A tudományos vizsgálódás módszere. Analysis, synthesis; abstractió, determinitio; inductio, deductio.
2. A rendszeres előterjesztés formái. Meghatározás, osztályozás, bizonyítás.
3. A tudományok rendszere.

II. *A matematika logikája.*

1. A matematika általános logikai módszerei.
2. Az arithmetikai módszerek.
3. A geometriai módszerek.
4. A functio fogalma és az infinitesimalis módszer.

III. *A természetvizsgálás általános elvei és módszerei.*

1. A természettudományok fejlődése és tagozódása.
2. A természetvizsgálás heuristikus elvei. Causalis és teleologiai természetfelfogás. A tapasztalati természetvizsgálat postulatumai.
3. A mechanika elvei és a mechanikus természettan okság-fogalma.
4. A természetvizsgálás általános módszerei.

IV. *A természetvizsgálás főterületei.*

1. A physika logikája.
2. A vegytan logikája.
3. A biologia logikája.

III. kötet: *A szellemi tudományok logikája.*

I. *A szellemi tudományok általános alapjai.*

1. A szellemi tudományok rendszere.
2. A szellemi tudományok elvei és módszerei.
3. A lélektan logikája.

II. *A történeti tudományok logikája.*

1. A philologia. A philologia egyetemes feladatai. A philologiai módszer. A philologiai interpretatio és a philologiai kritika.
2. A philologiai-történeti tudományok. a) A nyelvtudomány. b) A mythologia; c) A művészettudomány; d) Ethologia és erkölestörténet.
3. A történettudomány. A történetkutatás feladatai és irányai. A történeti módszerek. A történettudomány elvei.

III. *A társadalomtudományok logikája.*

1. Az általános társadalmi tudományok. A sociologia. Az ethnologia. A népesedésről szóló tan. Az államtudomány.
2. A nemzetgazdaságtan.
3. A jogtudomány.
4. A soiologia elvei.

IV. *A philosophia módszerei.*

Talán fölösleges megjegyeznem, hogy a második kötet I. szakasza, mely az általános módszertant tárgyalja, nem csupán a matematikai és természettudományok, hanem a szellemi tudományok logikájához is bevezetésül szolgál s csak technikai okokból került a második kötetbe s az „exakt tudományok logikája“ cím alá. Az „exakt“ jelzőt egyébként *Wundt* is csak fenntartással és rövidség kedvéért használja a matematikai és természettudományok megjelölésére a szellemi tudományokkal szemben, amennyiben elismeri, hogy a természettudományoknak is vannak egyes részei, pl. a biológiában, amelyek a kellő exaktságnak még híjjával vannak és viszont a szellemi tudományok körében pl. a philologia és részben a történettudomány is ma már exakt módszerekkel dolgozik.

Mi theologusok a tudományoknak ezen egyetemes methodologiájában természetesen keressük a theológiát is. De ép azért némi csalódás ér bennünket, ha azt látjuk, hogy *Wundt* a theológiáról csupán egy jegyzetben emlékezik meg, amelyet a philosophia módszereinek tárgyalásához fűz a III. kötet 665/6. lapján. A philosophia módszereiről szólva *Wundt* egyebek között azt mondja, hogy a philosophia, noha mint egyetemes tudomány úgy

a matematikához és természettudományokhoz mint a szellemi tudományokhoz viszonyban áll, módszertani szempontból legtermészetesebben a szellemi tudományokkal kapcsolatban tárgyalható. Itt jegyzi aztán meg, hogy „... más, de részben ezzel közeli összefüggésben levő okokból a theológiának nem lehet külön helyet adni a szellemi tudományok rendszerében. A tudományos theológiának egyik fele mint a keresztyén hagyományok interpretációja és kritikája és az egyháznak s az egyház tanainak története a philológiai-históriai tudományokhoz és pedig exegetikai részei szerint a philológiához, történeti részei szerint a történettudományhoz tartozik. A theologia másik fele, mint ú. n. rendszeres theologia, amennyiben a tudomány nevére egyáltalában számot tart, arra törekszik, hogy a vallást az általános tudományos nézetekkel, tehát elsősorban a philosophiával, amelyben ezek az egyetemes nézetek legközelebb eső kifejezésüket nyerik, kapcsolatba hozza. Különösen az ismeretelmélet, metaphysika, ethika és vallásbölcselet azok a philosophiai disciplinák, amelyekkel a theologia rendszeres részeinek, a dogmatikának és a theologiai ethikának, számolniuk kell. Ennek megfelelően ezen a téren a theologia módszerei teljesen azonosak a következőkben tárgyalásra kerülő *philosophiai* módszerekkel. Ebből az egész viszonyból kitűnik egyszersmind az is, hogy noha a theologia, amennyiben konkrét történeti jelenségekkel és vallásos természetű nézeteknek egy bizonyos tényálladékaival foglalkozik, a philosophiával szemben az egyes tudományokhoz tartozik, mindamellett a maga részéről még sokkal nagyobb mértékben szorúl a philosophia segítségére, mint egyéb egyes tudományok. Különben ez sem involvál alapvető eltérést, mert hasonló kölcsönhatási viszonyok természetszerűleg mindenütt előfordúlnak. Hiszen a lélektan, a történet és a társadalmi tudományok is, mint láttuk, olyan philosophiai kérdésekre visznek vissza bennünket, amelyeknek megoldása viszont az egyes problémák megoldására elvi jelentőséggel bír.“

Ennyit mond *Wundt* a theológiáról s én azt hiszem, hogy *tisztán formális methodologiai szempontból Wundt* ezen fejtegetései ellen alig lehet kifogást tenni. Hiszen tény az, hogy a theologia egyes részei, mindegyik a maga tárgyának megfelelő módon, ugyanazon módszerekkel dolgozik, mint a megfelelő philológiai, történeti és philosophiai tudományok. *Tisztán módszertani szempontból* tehát a theologia, egyes részei szerint, a többi tudományok között oszlik el. Csak az a kérdés, hol marad ilyen viszonyok között a *theológiának mint tudománynak önállósága*? Már *Schleiermacher* is abban a vélyeményben volt, hogy nemcsak formális methodologiai, hanem még belső tartalmi szempontból is a theologiai tudomány önállóságát fenntartani nem lehet s ő ezt csak a theologiai tudománynak gyakorlati (tehát külső) vonatkozása, közelebbről az egyházkormányzatra (ezt a szót a legáltalánosabb

értelemben véve) való vonatkozása által vélte biztosíthatni. Világosan kifejezi ezt az álláspontját a „Kurze Darstellung des theologischen Studiums“ 6. §-a, amelyben azt mondja: „Dieselben Kenntnisse, wenn sie ohne Beziehung auf das Kirchenregiment erworben und besessen werden, hören auf theologische zu sein, und fallen, jede der Wissenschaft anheim, der sie ihrem Inhalte nach angehören.“ *Schleiermacher* tehát nemcsak módszertani, de tartalmi szempontból is feláldozza a teológiának, mint tudománynak önállóságát. Azonban azt hiszem, hogy azzal a külsőséges és tisztán gyakorlati szemponttal, amelyet *Schleiermacher* előtérbe tol, t. i. az egyházkormányzásra való vonatkozással, ma már szintén nem lehet a teológiai tudománynak önállóságát biztosítani. Nézetem szerint csak egyetlenegy szempont illetőleg elv van, amely a teológiának mint tudománynak önállóságát és feloldhatatlan belső összefüggését biztosíthatja és ez a *positív kijelentés elve*, amelynek feláldozása szükségképpen maga után vonja a teológiának mint tudománynak már többször emlegetett szekularizálását, azaz megsemmisülését. Ebben rejlik a teológiának mint önálló tudománynak létkérdése. A theologia az előtt a kérdés előtt áll, hogy vagy határozottan *positív* kijelentési alpra helyezkedik, vagy ha ezt tudatosan elhagyja, ezzel együtt csődöt jelent és átengedi a helyet az általános vallástudománynak, amelynek feltételeit ugyancsak *Wundt* a „System der Philosophie“ c. műve bevezetésének 2. pontjában szabja meg és pedig oly módon, hogy a pozitív kijelentés álláspontját világosan kizárja. De mindezek dacára meggyőződésem az, hogy a pozitív kijelentés alapján álló evangélikus teológiának semmi oka sincs arra, hogy az ezt az alapot tagadó tudománnyal szemben meghátráljon. Amíg a pozitív theologia nyitva tartja szemét a többi tudományok előtt és látja az emberi tudománynak minden vívmányai mellett a fogyatékeit és részszerintvalóságát is, addig mindig birtokában lesz azoknak a tudományos eszközöknek, amelyekkel a pozitív kijelentési álláspont jogosultságát s így a teológiának mint tudománynak önállóságát igazolhatja és biztosíthatja. Ez az igazolás, vagyis a teológiai ismeretelmélet kifejtése, nézetem szerint a *teológiai encyclopaediának* mint teológiai tudományelméletnek (a teológiai encyclopaedia vagy ez, vagy egyáltalában nem tudomány) egyik legfontosabb feladata. Erről a feladatról bővebben máskor és ha itt nem, más helyen.

Pröhle Károly.